

Шляхи вдосконалення мовної компетенції сучасного педагога (Матеріали регіональної науково-методичної конференції, 27 березня 2008 р.). — Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2008. — 192 с.

Усатий В.Д.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри філології і лінгводидактики

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Інструмент професійної діяльності

Збагачення мовлення кожної людини є передусім збагаченням її уявлень про навколишній світ, а водночас і її лексичного розмаїття. Відомо, що чим більше знає особистість про світ природи і людини, тим більше слів потрібно для того, щоб втілити ці знання у мові. Учитель-класовод у цьому відношенні не є винятком. Більше того, мовлення для нього виступає інструментом професійної діяльності, а отже, має відповідати тим вимогам, які ця діяльність перед ним ставить. Саме життя сьогодні вимагає, щоб учитель початкових класів був фахівцем високого рівня. Він має бути здатним "в ускладненні педагогічного процесу... знаходити оптимальні засоби педагогічного впливу на школярів" [3, с. 3]. Яким би не був досконало продуманий кожен етап навчально-виховної діяльності на уроці чи в позаурочний час, складність навчання і виховання колективу учнів класу, де кожен школяр має індивідуальні, лише йому притаманні особливості мислення, сприймання і ставлення до навчально-виховного процесу, буде створювати ситуації, які передбачити наперед немає можливості. І, отже, вчитель повинен бути здатним в усіх таких ситуаціях діяти впевнено й оперативно знаходити вирішення проблем, адекватних завданням, в ім'я яких він працює, і ситуаціям, які при цьому виникають. Він має талант – здібності, які дають можливість успішно, самостійно й оригінально виконувати найскладнішу роботу. І першоосною такої реакції педагога є його професійна освіченість і мовленнєві уміння. А все це має своєю опорою – слово.

Про важливість слова у педагогічному процесі писав видатний український педагог В.О. Сухомлинський, який вважав, що "в руках педагога слова такий же могутній засіб, як музичний інструмент у руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур у руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису, без мармуру і різця – скульптури, так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи,

педагогіки. Слово – це той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність " [6, с. 160]. Тому розвиток майстерності володіння словом є одним із найважливіших завдань професійного становлення особистості педагога взагалі і, зокрема, педагога, що працюватиме з учнями початкових класів. На рівень розвитку активності і самостійності студентів багато в чому впливає стиль педагогічного спілкування, рівень педагогічної майстерності педагогів-вихователів, їхнього авторитету. У цьому плані не можна не погодитись із думкою професора А.Й. Капської, яка підкреслювала, що "фахівця школи будь-якого типу ми бачимо в трьох основних іпостасях: педагога, організатора і мовця (оратора, читця, оповідача). Потрібно лише додати, що мовленнєва функція відіграє провідну роль і у вирішенні практично всіх педагогічних та організаційних проблем, які виникають у школі, а тому вона виступає як інтегральна, об'єднуюча, без якої педагогічна діяльність не могла б існувати "[2, с. 16-25]. Про це свідчить уся історія школи і педагогіки.

Одним із напрямів розвитку мовлення у сучасній методичній науці і педагогічній практиці є оволодіння словниковим запасом мови. Слово є тим першоелементом мови, у якому зафіксовано назви, ознаки, дії і т. ін. Недаремно ж існує така легенда: "Жив собі цар. Захотілось йому знати, скільки слів має народ. От зібрав він своїх міністрів і наказав за три дні полічити всі слова у його країні.

Взяли міністри по великому сувою паперу, олівці і помчали в різні кінці лічити слова. Кого зустрінуть, питають, які слова він знає. Минає день, другий, а словам усе кінця немає. Довго довелося б ходити міністрам, якби на третій день не зустрів один з них старого-престарого чоловіка і запитав про слова. „А навіщо тобі це знати?“ – питає старий. Вислухавши гінця, чоловік подумав і сказав: „Я перелічу цареві всі слова“. Поїхали до палацу. Дідусь став перед царем і говорить: - Є в нашій мові слова-назви, слова-дії, слова-числа, слова-прикмети. - Стривай, - перебив цар, – а стіл? - Назва. - Цар? - Назва. - А ось? (Цар стукає). - Дія. Так полічив мудрець усі слова" [5, с. 77-78]. Мабуть, тому й викликає легенда зацікавленість учнів (та й студентів), що в образно-наочній формі розкриває одне з важливих граматичних понять поділу слів на частини мови, оцінки функції слова у мовленні. Збагачення лексичного запасу відбувається в усій системі навчально-виховної діяльності і життя шкільного колективу учнів, колективу студентів, а також самого існування людини як суспільної істоти серед інших людей.

Готуючись до професійної діяльності, студент розвиває і збагачує своє мовлення не шляхом суто механічного накопичення певних якостей, а в контексті загального особистісного розвитку в процесі здобуття вищої освіти взагалі і в системі тієї мовної освіти, яка передбачена програмою підготовки вчителів I-IV класів. Відомо, що людина набуває здатності засвоювати мову народу у дитячі роки. Письменник Корній Чуковський у книзі "Від двох до п'яти" говорить, що це вік, коли кожна дитина здійснює подвиг праці і

творчості: засвоює (всього за 3 роки!) основні багатства рідної мови, а створені дітьми слова будуються на основі тих самих законів, на основі яких відбувається словотворення народу. Недарма ж у ці роки, на думку багатьох дослідників, всі діти є геніальними.

З цього випливає, що, засвоюючи мову народу, дитина не просто, не механічно накопичує слова цієї мови, а в спілкуванні з людьми, у словесній дії, – коли виникає потреба щось сказати, попросити, висловити, пояснити і т. ін., проявляє мовну творчість, – і, як наслідок, набуває мовленнєвих умінь і самої здатності засвоювати мову і володіти нею. Весь подальший шлях збагачення і розвитку мовлення людини відбувається на основі цієї здатності.

Сформована в дитинстві здатність розуміти, сприймати і володіти мовою розвивається в усій системі подальшого життя людини і є базою для цілеспрямованого вивчення мови і розвитку мовлення в школі та ВНЗ. А рушійною силою в цьому процесі виступає потреба щось сказати, висловити думку, пояснити, – як і в дитинстві, – але на вищому рівні, щось довести, щось роз'яснити, у чомусь переконати, чогось навчити. Така усвідомлена потреба виступає як важливий фактор, що збуджує творчу активність у процесі мовленнєвого збагачення і розвитку людини взагалі. Отже, це мовленнєве збагачення і розвиток здатності володіти мовою виступають як єдиний процес, що поєднує в собі запам'ятовування і творчість, засвоєння знань про мову і творче використання її виражальних можливостей і внутрішніх законів у процесі практичного мовлення, збудником якого є потреба у спілкуванні. Так, слово стає засобом творчості. Висловлена нами думка збігається з концепцією навчання державної мови, якою передбачено, що головна увага у навчанні мови має бути приділена всебічному мовленнєвому розвитку учнів. "Тому основна мета навчання рідної мови... повинна полегшувати у формуванні особистості, яка володіє вміннями і навичками вільно, комунікативно вправно користуватися мовними засобами у сприйнятті (слуханні і читанні), створенні (говорінні і письмі) висловлювань у різних сферах, формах, видах і жанрах мовлення, тобто в забезпеченні її всебічної мовленнєвої компетенції" [1, с. 16-17].

Сказане про шкільне навчання державної мови для нашого дослідження важливе тим, що воно спрямовує на формування всебічної мовленнєвої компетентності. Ця компетентність особливо важлива для вчителів узагалі, і тим більше – для вчителя початкових класів, мовленнєвий діапазон якого винятково широкий.

Важливою складовою мовленнєвої підготовки майбутнього вчителя початкової школи є збагачення, уточнення й активізація його лексичного запасу. Цей процес виступає як один із чинників формування духовного світу майбутнього вчителя, збагачення його уявлень про людину і навколишнє середовище, про життя і його закономірності взагалі, формування

педагогічних знань та понять, необхідних для професійної діяльності учителя початкових класів. Насамперед слід зазначити, що ряд дисциплін, основи яких будуть вивчатися в школі у I-IV класах, самою своєю структурою та змістом сприяють збагаченню, уточненню і активізації лексичного запасу майбутнього вчителя. Широкий спектр предметів, що вивчаються у школі першого ступеня, вимагає від учителя такої ж самої широти у його професійній підготовці: він навчає учнів основ математики, рідної мови і літератури, ознайомлює їх із наукою про природу, навчає образотворчого мистецтва, формує основи знань з музики і т.д. Відповідно такі самі предмети та методика їх навчання передбачено і навчальним планом підготовки вчителя-класовода. А опрацювання низки навчальних предметів у вузі ставить студента в умови, коли виникає потреба користуватись відповідними термінами, категоріями, поняттями, конструювати з ними і за допомогою них висловлювання, викликані логікою навчального процесу і необхідністю побудови висловлювань, тексто- і структуроутворюючими факторами яких є категоризація, класифікація та узагальнення.

Проблема формування професійного мовлення вчителя початкових класів розглядається в аспекті міжпредметних, міждисциплінарних зв'язків. Говорячи про шляхи підвищення готовності студентів до реалізації завдань з розвитку мовлення, окремі автори звертали увагу на відсутність у програмах з мови тем і розділів, які необхідні майбутньому вчителю для виконання програми початкової школи [4, с. 55-61]. Сьогодні такої неузгодженості немає. Проте немає і належного міждисциплінарного зв'язку у вищому педагогічному закладі між методикою навчання мови і методикою викладання математики, природознавства, музики тощо. А цей зв'язок необхідний насамперед як засіб формування мовленнєвих умінь, що зумовлені характером навчального матеріалу на заняттях з математики чи музики, особливостями понять, категорій і термінів, що за цього використовуються в I-IV класах. Вивчаючи вузівський курс української мови, студенти усвідомлюють багатоаспектний характер слова, як мовної одиниці, що є предметом фонологічного, морфологічного і синтаксичного аналізу. Кажучи лаконічніше, "з погляду матеріального вираження звукової оболонки" [7, с. 77] слово являє собою послідовність фонем, з погляду морфологічного воно належить до певної частини мови і може характеризуватись відповідними іншими категоріями (роду, числа, відмінка тощо), з погляду синтаксису воно розглядається як складова частина речення, як компонент з відведеною йому роллю в організації комунікативної одиниці.

Слово розглядається також на лексико-аналітичному рівні – як найменша мовна одиниця, що має самостійне, закріплене суспільно-комунікативною практикою значення, називає предмет, явище, дію або ознаку з позамовної дійсності і входить з властивим йому значенням до словникового складу.

Збагачення словникового запасу студентів здійснюється у вивченні всіх навчальних предметів, але провідна і координуюча роль у цьому процесі належить курсам мовознавчих дисциплін. Передусім студенти засвоюють ті закономірності, поняття і підходи до розуміння слова, словникового складу мови і т. ін., які в своїй системі створюють наукову картину, що робить саме ставлення до названих явищ, їх розгляд і розуміння – професійним, лінгвістично грамотним. Так, у студентів виробляється поняття словникового складу не як механічної множини слів, а як упорядкованої за певними закономірностями "лексико-семантичної системи, елементи якої пов'язані різними типами значеннєвих відношень, розрізняються за сферами вживання в комунікативній практиці суспільства, характеризуються найвиразнішою порівняно з одиницями інших мовних рівнів динамікою якісного і кількісного розвитку, перебувають у безпосередній залежності від явищ позамовної дійсності, відображаючи пізнавальну діяльність, широкий соціально-історичний досвід носіїв мови" [7, с. 77]. Таке розуміння словникового складу мови формується в процесі розгляду функцій слова на лекційних, практичних заняттях, для чого проводиться аналіз ролі слова в реченні, його зв'язку з подіями, явищами, предметами, ознаками тощо позамовної дійсності. Граматико-лінгвістична освіта студентів робить процес збагачення їхнього словникового запасу більш усвідомленим, творчим і в цьому підвищує ефективність цього процесу, зокрема для тих, хто хоче ознайомитись з неоціненними скарбами нашої мови та очистити українську мову.

У розпорядженні викладача ВНЗ на сьогодні є цілий ряд посібників для проведення практичних занять з мови, в тому числі для занять, які поповнюють уявлення студентів про слово, лексику, фразеологію і збагачують їхній лексичний запас.

Список використаних джерел та літератури

1. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкова Л., Шелехова Г.. Концепція навч. держ. мови в школах України // Дивослово.– 1996.– №1.– С. 16-21.
2. Бугайко Т.Ф., Бугайко Ф.Ф. Бесіди з молодими словесниками про уроки літератури в 5 і 6 класах.– К.: Рад. шк., 1967.– 264 с.
3. Капська А.Й. Педагогіка живого слова: Навчально-методичний посібник. – К.: ІЗМН, 1997.– 139 с.
4. Крутецкий В.А. Основы педагоги. психол.- М.: Просвещ., 1972.- 255 с.
5. Лісовський А.М. Сільська вчителька. - Українська мова і література в школі. – 1973.– № 8.- С.77-78.
6. Сухомлинський В.О. Слово про слово. / Вибрані твори. - К.: Рад. школа, 1976.- Т.5.- 639 с.

7. Сучасна українська літературна мова: Підручник. / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін. / За ред. А.П. Грищенка. - К.: Вища школа, 1993.- С.77.